

Keel ja
Kirjandus

3/2011

LIV AASTAKÄIK

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

JÄRELEARVAMATU LOTMAN

Juri Lotmani „Ennustamatud kultuurimehhanismid”¹

LINNAR PRIIMÄGI

Kolm Lotmanit

Juri Lotmani kultuurisemiootiliste vaadete arengu võib eemalt vaadates jagada kolme perioodi. Need kolm pealdusid üksteisele nagu trepiastmed või inimead, mistõttu neid võiks nimetada vara-Lotmani, kesk-Lotmani ja hilis-Lotmani ajaks. Kui rääkida pelgalt kalendri- ja mitte eluaastatest, siis võiks eristada kolme kümnendit: 1965–1975, 1975–1985 ja 1985–1995. Nendes keskendusid (!) Lotmani kui kultuurisemiootiku kolm loomeperioodi.

Esimesel, „strukturealism” ajajärgul olid talle tähtsad reeglid, keel, tekst. Referentsnimed: Ferdinand de Saussure, Roman Jakobson, Claude Lévi-Strauss. Märksõnad: *struktuur, tüpologia*.

Teisel, „dünaamika” perioodil muutusid tähtsaks kahed reeglid, kaks eri keelt, adekvaatse tagasitõlketa tõlge kui informatsiooni kasvu mehhanism. See mõttejärk päädis suurejoonelise semiosfäärkontseptsiooniga. Referentsnimed: Mihhail Bahtin, Vladimir Vernadski. Märksõnad: *dünaamiline seisund*,² *asümmeetria, mõtlev seadeldis, semiosfäär*.

Ja kolmandal, „plahvatuse” perioodil muutusid tähtsaks erandid, looming ning ettearvamus kui uuendusvaru. Referentsnimi: Ilya Prigogine. Märksõnad: *ajalugu, valik, juhus, ennustamatus*.

¹ Ю. Лотман, Непредсказуемые механизмы культуры. Таллинн: TLU Press, 2010.

² Tähelepanuväärne *contradictio in adjecto*! (Lotman 2001: 552, *passim*).

Et kultuur on Lotmanile alati informatsioon („kultuurid on kommunikaatiivsed süsteemid” – ЛОТМАН 1970: 13), siis võiks neid kolme arengujärku kirjeldada ka selle võtmes: esimesel perioodil huvitasid teda informatsiooni säilitamise mehhanismid (struktuursus), teisel informatsiooni tekitamise mehhanismid (eristruktuursus) ja kolmandal informatsiooni uuendamise mehhanism (plahvatus).

Kui siin puhtdeskriptiivselt ja metafoorselt, ilma igasuguse väärtushinnanguta, ühitada Franz Grillparzeri (Grillparzer 1974) ning Lotmani enda klassifikatsioon (ЛОТМАН 2001: 41–62), siis esimese perioodi tingmärk võiks olla *poolharitlane*, kellele kõik on reegel, teise perioodi märksõnaks *haritud inimene*, kellele kõik on erand, ja kolmanda perioodi märksõnaks *hullumeelne* (vn *сумашедший*), kellele kõik on ettearvamus.³

Vara-Lotmani tunnusartiklikliks jääb minu silmis kogumikus „Artikleid kultuuritüpoloogiast I” (1970) ilmunud „Märgi ja märgisüsteemi küsimus ning XI–XIX sajandi vene kultuuri tüpoloogia” (millele kui metodoloogiliselt tähtsale viitas autor juba 1968. aastal – ЛОТМАН 1968).

Kesk-Lotman ilmneb kõige järsema põhimõttelise selgusega küll üsna tagasihoidlikult pealkirjastatud artiklis „Tähelepanekud jutustava teksti struktuurist” (ЛОТМАН 1973; Priimägi 2005: 232–248).

Ja kui värske uustrukk „Ennustamatud kultuurimehhanismid” fikseerib hilis-Lotmani teostekolmikusse: 1) „Mõtlevates maailmades”, 2) „Kultuur ja plahvatus” ning 3) „Ennustamatud kultuurimehhanismid”,⁴ siis mina paneksin peamise rõhu just „Kultuurile ja plahvatusele” (kirjastus Gnozis, 1992), mille kohta autor ise ütles, et sellest „saab ilmudes, nagu mulle näib, PEAMINE RAAMAT” (ЛОТМАН 2010: 191).

Eelmise raamatu, „Mõtlevates maailmades”, kolmandat osa „Ajaloosised seaduspärad ja teksti struktuur” võibki pidada hilis-Lotmani plahvatusteooria eelmänguks, nüüdset, „Ennustamatuid kultuurimehhanisme”, aga järelmänguks.

Harutada Lotmani kultuurisemiootilise mõtte üksikuid arenguhooni on keerukas ja kasutu: eri etappidel aluslikuks saanud ideed võisid sündida kõrvuti ja sõnastuda asjaoludest sõltuvalt eri ajal, autor naasis puhuti nende varasema arengujärgu juurde jne – see pole mitte labürint, vaid hargnevate teede aed.

Tähtis on eristada kolme paradigmat: 1) tüpoloogilist, 2) dünaamilist ja 3) plahvatuslikku, milleni jõuab vaadeldav raamat. Kui jääda võrdluse juurde eluigadega, siis võib öelda, et esimese paradigma juhatas sisse puberteedikriis (mis pani Lotmani armuma informatsiooniteooriasse), teise faustlik keskeakriis (mille ägedaks sümptomiks ma pean artiklit „Hlestakovist”, 1975) ja kolmanda üleminekuea kriis – mäletatavasti teatanud Lotman pärast tutvust Prigogine’i teooriaga: nüüd ma pean ümber õppima, pean kõik ümber tegema! Ka „Ennustamatud kultuurimehhanismid” on ideeplahvatuste protokoll.

³ Vt peatükki „Loll ja hull” raamatus „Kultuur ja plahvatus” (e.k 2001, 2005; tlk Piret Lotman).

⁴ Boriss Jegorovi järelsõna: „J. M. Lotmani kolm viimast raamatut kui testament-triloogia” (ЛОТМАН 2010: 207–219).

Lotman ja plahvatus

Plahvatus

Plahvatus on hilise Juri Lotmani kultuuriteoorias keskne mõiste. See omandab kuju tema varasemate kontseptsioonide, Ilya Prigogine'i katastroofiteooria ja hegellik-marksistliku dialektika (Гаспаров 1995) koostoimes.

Belgia füüsiku ja keemiku Ilya Prigogine'i teoreem (1947) ütleb, et tasakaalustatud struktuuride kõrval on olemas dissipatiivsed struktuurid, mis tekivad tugevasti tasakaalustamata süsteemides ning eksisteerivad ainult tänu energia- ning ainevahetusele väliskeskkonnaga. Prigogine laiendas seda pöördumatute protsesside teooriat bioloogiasse. Lotman, kelle kultuuridünaamika mudelisse tõi pöördumatuse sisse tagasitõlke võimatus ja kelle semio-sfäär saab toimida üksnes monaadilise „semiootilise isiksuse“ ja temavälise keskkonna vahelises kommunikatsioonis, laiendas Prigogine'i teooriat omakorda ajaloole: tagasitõlkimatu tekst muutus tal kultuuriajaloo ning ajaloo kui niisuguse metamõisteks.

Kultuuriplahvatus

„Kõige laiemas mõttes võib kultuuri käsitada kui kollektiivi mittepärilikku mälu, mis väljendub kindlas keeldude ja suuniste süsteemis“ (Лотман 2002: 88). Kultuur on niisiis inimese looduslikule olekule pealdatav ühiskondlik piirang ja kultuuri areng tähendab ühtede piirangute asendust teistega. Murrang kultuuri arengus kujutab endast küllalt kiiret ja radikaalset asendust.

Et murrang ei saa olla pidev (siis ta poleks murrang), peab kultuur arenema kord aeglasemalt, kord kiirenevalt. Viidates Georgi Gačevi rahvuskultuuride teooriale (Гачев 1964, vrd Гачев 1989), kõneles Juri Lotman „kultuuri kiirendatud arengu fenomenist“ juba 1974. aastal: selle käivitab „võõras-te tekstide“ laialdane sissetung, adekvaatsete tõlgete võimatus ja kultuuris se lülitatud tõlkimata tekstide hulga kasv“, kusjuures „teise [teksti]valla agressioonile esimesse järgneb selle esimese valdkonna plahvatuslik kiirendatud arengu periood“ (Лотман 2002: 144–145).

Juba selles mudelis eristuvad plahvatuselne (plahvatusse küpsemise) periood ja plahvatusprotsess ise.

Plahvatuselne mudel

Ülevaatlilik on plahvatusteooriat mudeldada süttimisteooria eeskujul, mis ütleb, et vaja läheb kolme tegurit: 1) kütust, 2) selle kütuse kuumendust süttimistemperatuurini, 3) sädet (Ritslaid 1975).

Sama mudelit kasutasid muide valgustajad, kõneldes inimesest, kelle puhul kütuseks on tema sünnipärane loomus, soojenduseks kasvatus ja sädemeks juhus. Kui Denis Diderot vaidlustas Claude-Adrien Helvétiusi traktaate „Mõistusest“ ning „Inimesest“, siis heitis ta autorile ette just absoluutset juhuslikkust (Helvétius: „Rousseau'd võib vaadelda kui juhuse meistritööd“ – Дидро 1926: 24) ning õpetas: „Tema [s.t Helvétius] ütleb: Geniaalsed inimesed loob juhus. Teie öelge: Juhus asetab nad soodsatesse oludesse“ (Дидро 1926: 100). Teisisõnu: kui pole süttimistemperatuurini viidud kütust, siis ei tee säde mitte midagi ei üksi ega hulgi.

Eelfaas: revolutsiooniline situatsioon

Ilya Prigogine'i teoorias vastab kütuse kuumendusele „siseng plahvatus tsooni”.

Ühiskonnas evolutsioonilistele protsessidele vastanduvad sotsiaalsed plahvatused on revolutsioonid. Meenutagem V. I. Lenini klassikalist määratlust aastast 1915, kus ta räägib revolutsioonilise situatsiooni (s.t plahvatuselise kuumenduse) tunnustest: „1) Asjaolu, et valitsevad klassid ei suuda muutmatul kujul säilitada oma võimu... 2) Harilikust suurem rõhutud klasside häda ja viletsuse teravnemine. 3) Tunduv aktiivsuse tõus, mille mainitud põhjused esile kutsuvad rahvahulkades... Nende objektiivsete muudatuste kogusummat nimetataksegi revolutsiooniliseks situatsiooniks... ülemal loendatud objektiivsete muutustega liitub subjektiivne muutus, nimelt: kui nendega liitub revolutsioonilise klassi võime läbi viia massilisi revolutsioonilisi aktsioone...” (Lenin 1966: 194).

Arusaam, et plahvatus eel jõuab süsteem „revolutsioonilise situatsiooni” seisundisse, on märksa vanem kui leninlik revolutsiooniteooria. Muhameedlased näiteks teavad, et ramadaani kuu kolmekümnest ööst üksainus on Qadri öö, suur Ime öö – aga milline täpselt, seda ei oska keegi ette arvata (Essad Bey 2000: 64). Niisugune ootuspinge iseloomustab igasugust plahvatuselset olukorda, sisengut „plahvatus tsooni”. Sigmund Freud näiteks kirjeldab seda situatsiooni kui „juudid pogrommi ootel”. Ja täpsustab: „Rängimate katsumuste korral käivituvad kindlad psüühilised kaitsemehhanismid” (Фрейд 2006: 198). Need mehhanismidki on plahvatuselise lähenemise tunnused. Värvikalt edastab seda 1903. aasta Chişinău massimõrva kirjeldus: „15. aprilli paiku [1903] levitas „Bessarabetsi” korraldatud komitee manifesti, et tsaar lubab kristlastel paasapühade ajal juute rünnata: „Niisiis toimub esimesel lihavõttepühal üldine juudi veresaun. Nendega segiajamist vältimaks pangu kristlased aknale ikoon. Iga tõelise õigeuskliku kohus on osaleda selles pühas võitluses neetud juudinäride vastu.” Kui nüüd rahutus hirmuks kasvas, taotles Chişinău pearabi audientsi piiskop *Mgr* Iakobilt ning palus alandlikult tal sekkuda ja rahvast rahustada. Prelaat keeldus kõrgilt: „Ma olen absoluutselt kindel, et juudid kasutavad oma *matzah*’ leivateos kristlaste verd.” Juutide saatust oli otsustatud” (Paléologue 1938: 158–159).

Õelda, et muutus plahvatuselisele järgneb, ei ole niisiis päris täpne. Plahvatuselise juba eelneb muutus, kui sisenetakse „plahvatusohtlikku tsooni”. Nõnda on plahvatus ise vägagi ennustatav, ka siis, kui tema tagajärjed kuigi selged pole.

Juri Lotmani plahvatusmudel minimeerib või koguni annulleerib plahvatuselise üleminekuvööndi („fluktuatsiooniruumi”), kehtestades binaarse opositsiooni „tasakaalustatud arengu seaduspära” – „plahvatuselise juhuslikkuse”: „Determineeritud väljas liikudes ilmneb ta [s.t objekt] punktina lineaarses arengus; fluktuatsiooniruumi sattudes esineb ta kui potentsiaalsete võimaluste kontiinum, kusjuures päästikuna toimib juhus” (Лотман 2001: 349).

Päästik ja *kairos*

Defineerigem: plahvatus on süttimine, mis ajaliselt kattub põlemisega.

Plahvatuselise vallandab säde, sütik, päästik, mida Juri Lotman – järjekindlalt kogu tegelikust tekstualiseerides – nimetab ka „juhuslikuks tekstiks” (Лотман 2002: 135).

Kummatigi tuleks eristada põhjust ning ajendit. Esimene neist on seaduspärane, kausaalne, teine aga juhuslik. Plahvatuse seaduspärane põhjus on plahvatusaine olemasolu, ajend aga vallandav juhus. Kõige huvitavam tegur on nende vahele jääv plahvatusaine kuumendus, mis seobki ainese ja säde-me – selles osalevad niihästi seaduspärased kui ka juhuslikud jõud.

Kui käsitada plahvatust täieliku ennustamatusena, siis täielikult ennustamatu on üksnes täielik juhus.

Juhus võib sündmuse vallandada, kuid ka selle ära hoida, vahele astuda. Otsustavat momenti, mil juhus sekkub, nimetasid vanad kreeklased *kairos*'eks. Ideede ja teoste maailmas nimetatakse toda õnnelikku hetke inspiratsiooniks, vaimu pealetulekuks, tegude maailmas aga ajalooliseks pöördepunktiks, *fulcrum*'iks. (Sääraseid õnnelikke ja õnnetuidki pöördepunkte nii loomekui ka ajaloos on ilukirjanduslikult käsitlenud Stefan Zweig – Zweig 2003.)

Teada hetke, mil juhus sekkub, toda kriitilist momenti, *kairos*'t (tähistagem see kreeka tähega κ), ei ole antud inimesele. See, ütleb kristlik teoloogia, on Jumala meelevallas (Jeesus: „Isa, tund on tulnud!” Jh 17: 1). See, ütleb Lotman, on juhuse meelevallas. Nende ainus erinevus on, et kristlaste Jumalal on plaan, Lotmani juhusel mitte.

Seetõttu puudub Lotmani plahvatusteooriast „õigeaegsuse” mõiste. Võttes aja(loo)lt õiguse omaenese arengu seadusele, välistab Lotman „õigeaegsuse” kategooria, mida nii selgesti tunnetavad suurte plahvatuslike ajaloopöörete osalised.⁵ Lotmanil ei ole *kairos*'t.

„Pikk plahvatus”

Plahvatus on järsk muutus, revolutsioon, mille vallandab päästik-fakt. „Fakt... oma süsteemiväliste aspektidega revolutsioneerib süsteemi, tõugates seda ümber korrastuma” (Lotman 2001: 338). Sotsiaalne revolutsioon ei lõpe iial sinnasamasse, kust ta algas. Seda mõistes omistab Juri Lotman sõnale „revolutsioon” pöördumatu protsessi tähenduse isegi seal, kus see algselt tööpoolest tähendab tiirlemist suletud ringis: ta ignoreerib, et Kopernikus ei käsita „revolutsioonina” mitte planeetide trajektoori segipaisku, vaid lihtsalt ringiratast käiku, kus lõpp ühtib algusega (Lotman 2010: 51). Lotmanit korrigeerib selles küsimuses delikaatselt Vjatšeslav Ivanov, ometi mõistmata tolle vea sümptomaatilist tähtsust (Lotman 2010: 194).

Sümptomaatiline tähtsus seisneb aga selles, et oma plahvatusteooria hõlmas arendab Lotman ka „revolutsioonilise evolutsiooni”, „aeglase” või „pika plahvatuse” („plahvatusliku ajastu” – Lotman 2010: 163) kontseptsiooni. Sellegi on kolm allikat: 1) „Annaalide” koolkond, 2) Gačevi kirjandusloolise kiirenduse teooria ja 3) marksistlik dialektika.

Histoire de la longue durée, mida Lotman väärtustab ning ühtlasi arvustab, tegeleb evolutsiooniliste protsessidega. Selle koolkonna metodoloogia lubab näiteks nõustuda, et Lübecki asutus aastal 1143 ja Peterburi asutus aastal 1703 „ei ole põhimõtteliselt erinevad sündmused”, sest esimene tegi Läänemerest tasakaalustamata „objektruumi”, teine tasakaalustas selle „interaktsiooniruumiks” (Schweitzer 2008: 670, 675). Aga Lotmani väited, et

⁵ Saatuslikku õigeaegsust, *kairos*'t, ei saa asendada inimliku ootamatusega. Just selles nägi Nikolai Karotamm 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu ebaõnnestumise põhjust: et panustati ainult rünnaku ootamatusele, ette valmistamata ning ära ootamata õiget hetke (Vihalem 1948).

„Rooma impeeriumi langus oli tüüpiline plahvatusprotsess (!), ehkki venis mitu sajandit” või et Esimese maailmasõja lõpuga 1918 alanud plahvatus Venemaa ajaloos 1990. aastate algul alles kestab (Лотман 2010: 46), panevad kahtlema *lex identitatis*’e kehtivuses. Kui „plahvatus” võib kesta sajandeid (või isegi miljardeid aastaid – Лотман 2010: 163), siis ilmselt tuleks sellele nähtusele leida muu nimi. Silmanähtavalt on siin tegu hoopis plahvatuseelse situatsiooniga, pikaajalise määramatusega, mis võib tõesti venida. Kuid „venida plahvatuslikult”? Revolutsioonid siiski ei viibi sajandipikkusel ooterežiimil. Nad võivad küpseda pikkamööda, aga küpseks saavad nad õigel hetkel ja toimuvad siis plahvatusliku kiirusega. „Aeglane hüpe”, mis töötati välja uuemas dialektilises materialismis, on mingi „metafüüsiline dialektika”: „Järsk hüpe võib mõnikord (!) võtta oluliselt kauem aega kui aeglane” (Klaus, Buhr 1965: 549).

Lugeda plahvatuseks peaaegu tervet XX sajandi Venemaa ajalugu (Лотман 2010: 65) tähendab anda plahvatusele oportunistlikult mingi „mitteplahvatuslik” sisu. Sinnakanti kisub ka arusaam, et plahvatus, s.t „ennustamatus võib tegelikkuseks saada mittekatastroofilises vormis” (Лотман 2010: 104). Niisugused „plahvatused, mis ei ole katastroofid”, kõlavad nagu „mitte-revolutsioonilised revolutsioonid”.

„Pika plahvatuse” idee tekkes Lotmanil võib näha Gačevi tõuget. Kõnel-des tõlkimata tekstide invasioonist kultuuri kui selle arengu kiirenduse mehhanismist (vt üleval), lisab Lotman: „Niisuguse [plahvatus]protsessi näidet pakub välistekstide massiline sissetung Venemaa ristimise perioodil või Peeter I ajastul, millele järgnesid hoogsa liikumise perioodid XI–XII sajandil ja XVIII sajandil – XIX sajandi alguses” (Лотман 2002: 145). Nõnda seostab Lotman tekstide maailma ja liikumise, s.t tegude maailma, keevitades kirjandusloole külge ajaloo.

Kuid see on tal ajalugu ilma seal tegutsevate inimesteta. Sest inimesed toimivad psühholoogia seaduste kohaselt. „Üksikisikud ja terved sotsiaalsed rühmad, kes erakordsetes oludes on suutelised kangelaslikkuseks, kaotavad oma palangu, kui erakordsed olud venivad kogu nende eluaja, siis aga ka laste ja lastelaste eluaja pikkuseks, lakates paistmast erakordseina, muutudes argiseks, mitte kedagi imestama panevaks normiks” (Аверинцев 2006: 741).

„Pika plahvatuse” kontsept hävitab plahvatuse kontseptsiooni. Kui plahvatuse ainutunnuseks on „sündmuse põhimõtteline ennustamatus” ning ennustamatu on ajaloo põhimõtteline kulg, siis osutub terve ajalugu ainitiseks plahvatuseks. Siis muutub see mõiste üldse mõttetuks.

Näitlikustades „pika plahvatuse” fenomeni Cervantese „Don Quijotega”, mis tänu interpretatsioonide küllusele viibivat „pikalevenitatud plahvatusseisundis” (Лотман 2010: 167), ei pea Lotman silmas muidugi mitte plahvatusprotsessi ennast, vaid sütikut, millena too rüütliromaan aeg-ajalt – aga ainult aeg-ajalt – tööle hakkab. Sellest võib aru saada.

Inimfaktor

Füüsikas, keemias ning isegi bioloogias, kust võrsus Prigogine’i dissipatsiooniteooria järgedes Juri Lotmani plahvatusteooria, ei etenda inimfaktor mitte mingit rolli. Pilt muutub, kui liikuda sotsiaalsfääri, kultuuri ning ajaloo alla. Seal astub areenile inimene.

Sellest rääkis juba Robin George Collingwood (keda Lotmangi teisel tunustab – Lotman 2001: 387–388). Teda järgides tuleks plahvatust vaadata seestpoolt, nii et uurija pilk oleks *presence in past*’ist suunatud tulevikku.

Siis avaneb meile plahvatusele lähenedes, plahvatuse künnisel ja viimaks plahvatuse epitsentris olles hoopis teine pilt. Siis me teeme subjektiivselt kaasa sellesama ülemineku ideede ja tekstide maailmast tegude maailma, millest Lotman räägib väliselt vaatepunktilt.

Võtame klassikalise näite. Plahvatus *par excellence* oli VIII aasta 18. brümmäär, mis paiskas Euroopa ajaloo ettearvamatule rajale. Selle sündmuse näitel peaks olema võimalik tuvastada plahvatusteooria põhijooned.

Esimene, mida sedastame, on, et 18. brümmääri sündmuste välisele vaatele ajale võib võimalusi paista lõpmata palju, peategelasele aga ainult kaks. „Nüüd tuleb kas ei või jaa! ... Me seisame kahe riigi väraval: / see üks on pimedus ja teine valgus... / nüüd see ligineb: lõpp ja algus!” Sellisel kriitilisel silmapilgul, *kairos*’es on kõik noateral: kas siia- või sinnapoole.

Ja kaalukaasi kallutajaks saab juhus. Napoléoni aitas kokkusattumus, et Viiesaja Nõukogu juhatas tol saatuslikul päeval tema vend Lucien, kelle kui legislatiivse kogu presidendi pöördumine Saint-Cloud’sse toodud väeosade poole „kaotas viimasedki kahtlused asja seaduslikkuse kohta, kui sõduritel neid veel oligi” (Tarle 1964: 83). Ja Lucieni kõige kaalukamaks emotsionaalseks argumendiks, mispärast tuleb Napoléoni kaitseks välja astuda, oli venna verine põsk, mille too ise oli suurest vihast kogemata katki kraapinud, kui ta Viiesaja Nõukogu istungisaalist välja visati. Kohe-kohe kavatses too mässumeelne rahvaesindus oma otsusega asetada kindrali väljapoole seadust. Viivitada ei tohtinud, ja grenaderid marssisid Murat’ juhtimisel saali. Liisk oli langenud. Sel hetkel otsustati Saint-Cloud’ hämaral lossiööl Euroopa tulevik – kuni tänase päevani välja.

Revolutsiooniteooriagi möönab: „Kui revolutsiooniline situatsioon küpseb, omandab subjektiivne faktor ühiskonna arengus otsustava tähtsuse” (Klaus, Buhr 1965: 485). Kuid see subjektiivne faktor ilmneb tekstide ning ideede maailmas (plahvatuse küpsemise faasis) ühtmoodi, tegude maailmas (plahvatuseprotsessis) teisiti.

Aleksandri arv (A)

Koos kinke toova püha Nikolausega tuleb 6. detsembri, vana keldi talvepeletuspüha eelöhtul Saksamaal laste juurde ka kuri Ruprecht (Austrias kandis selline kapjade, saba ja sarvedega paharet seljas puupütti, milles halvad lapsed minema viia). Aga Nikolaus ohjeldab teda alati. Paaris Nikolaus–Ruprecht kehastab esimene ennustatavust ja kindlustunnet (toob kindlasti kinki), teine ennustamatust ja sellega kaasnevat hirmu (igaühel on patuke hingel).

Kui liikuda mütoloogia vallast ajaloo valda, siis tähelepanuväärselt täidab sedasama hirmutamise funktsiooni veel koguni tänapäeva Pärsias (Iraanis) Makedoonia Aleksandri kuju: emad ähvardavad sõnakuulmatuid lapsi, et kahesarveline Iskandar tuleb ja viib nad ära. Kuivõrd Aleksander Suur on üldse ajalukku läinud äärmiselt ettearvamatult käitumisega suurkujuna, nimetame ennustamatuse määra iseloomustava muutuja Aleksandri arvuks ja tähistame selle kreeka sümboliga A.

Artiklis „Juhuslike tegurite osast kirjanduse arengus” (1989) samastab Juri Lotman „juhuslikkuse ja seaduspärasuse (ennustamatuse ja ennustata-

vuse)” (Лотман 2002: 134). See arusaam kumiseb tal kaasa teistegi mõtteavalduste teoreetilise subdominandina.

Kummatigi on juhuslikkus alati mingil määral ennustatav (antiikmaailmas arvati, et oraakel suudab juhuslikkust ennustada sajabrotsendiliselt). Aga ennustatavuse määr ise on ajalooprotsessis muutuv. Ainus seaduspära, mille saab välja tuua, on see, et ideede ja tekstide vallas (kütuse kuumenduse faasis) on ennustamatuse määr A suurem, aga tegude vallas (plahvatuse hetkel) väiksem. Makedoonia Aleksandri strateegiline maailmavallutuskava oli ju küllalt hägune ning leidis ootamatuid ettekäandeid küllalt suurest võimaluste hulgast: esiteks kättemaks pärslastele Kreekasse tungimise eest poolteist sajandit tagasi (!) ja Dareiose jälitus, seejärel Artaxerxese jälitus kättemaksuks Dareiose tapmise eest (!) – ent mis uid teda Indiasse või hukatuslikku Gedroosia kõrbe ajas, jääb senini selgusetuks! Ettearvamatute viihahoo-gude küüsis Aleksander (Kleitose purjuspäi tapp, mida ta hiljem pisarsilmi kahetses) oli kummatigi ülimalt ebausklik ja kitsendas tema valikuid pidevalt oomenitega: kas „jah” või „ei”. Mitte keegi ei teadnud, kas ta surmab järjekordselt vallutatud linna rahva või annab armu. Kuid juhuslik valik otsustas tegelikkuses vaid kahe võimaluse vahel ($A = 2$). Ja võimaluste arv ei kasvanud ka siis, kui Aleksander juhuse käest valiku enda kätte haaras (nt Gordioni sõlme läbi raiudes).

Kui kasutada male metafoori, siis „plahvatuse tsooni” jõudes ollakse paljude (aga mitte loendamatute) käiguvõimalustega avangus, plahvatuse keskele, *in medias res*, jõudes aga satub iga Aleksander otsekohe *Endspiel*’i (šahh-mati künnisele), samal ajal kui tema vastasmängija Ajalugu alles arendab keskmängu paljude (kuigi mitte loendamatute) võimalike, sh ootamatute käikudega, liigutades malendeid omaenda reeglite kohaselt ja tuues suvaliselt mängu uusi. Aga mõlemad mängivad ikkagi malet – mitte, et Aleksander malet ning Ajalugu laptuud. Paratamatus säilib ka suurimas tasakaalutuses, sest võimatuid lahendeid ei juhtu ja kõik võimalikud lahendid ei ole võrdvõimalikud. Võrdselt tõenäolised saavad olla ainult kaks lahendit ($A = 2$) ning ainult siis, kui valiku nende vahel langetab liisk. Seda nimetabki Prigogine bifurkatsiooniks.

Mõtete vallas, plahvatuseelsetes unistustes ja plaanides on inimesel alati rohkem võimalusi ja suvalisi valikuid kui hiljem plahvatuse tegelikkuses. Mõtete vallas on inimene küll ajaloo dramaturg, tegude vallas taandub ta aga näitlejaks, keda ajalugu lavastab. See ongi too kurikuulus „ajaloo iroonia”, millest räägib Georg Wilhelm Friedrich Hegel: illusoorsete eesmärkide korrigering reaalsuses.

Ajaloo iroonia

Juri Lotmani „plahvatus” on täpselt seesama, mille kohta Hegel ütleb „teke” – „ohjeldamatu rahutus, mis variseb rahusasse tulemusse” (Лифшиц 1984: 234).

Ajaloo seaduslikkus (sks *Gesetzlichkeit*, vn *законность*), mida Hegel nimetab „ajaloo irooniaks”, avaldub selles, et inimesed ei saa ajaloole oma tahtmist peale suruda, ajalugu pöörab nende üritused pilaks ja läheb ikka oma rada. Alati naerab ajalugu inimese üle, mitte kunagi inimene ajaloo üle. Plahvatuse, *kairos*’e hetkel (alati $\chi(A) = 2$) näeb Aleksander, et $A_2 = 2$, ajalugu aga mängib varianti $A_3 = \infty$. Ajalugu ei saa liikuda omil jalul, ta liigub ainult

EVOLUTSIOON →	EVOLUTSIOON			→ EVOLUTSIOON
	valmistus →	juhus = plahvatus		
$\dot{A}_0 = 0$	$\dot{A}_1 = \infty$	$\dot{A}_2 = 2$ <i>Aleksander</i>	$\dot{A}_3 = \infty$ <i>Ajalugu</i>	$\dot{A}_4 = 0$
põletisaine <i>vana kord</i>	kuumendus <i>revolutsiooniline situatsioon</i>	säde <i>kairos</i> $\chi(\dot{A}) = 2$	põleng <i>sündmus</i>	tulemus <i>uus kord</i>

inimjalul, kusjuures ajaloo arengu objektiivsus ei kätke mitte inimese kavatsustes ($A_1 = \infty$), vaid tema tegudes: $A_3(A_2)$.

Hegeli-järgses marksismis on ajalooseaduste objektiivsus vääramat. „Hälbed ajaloo arengu ideaalsest siseliinist on võimalikud, kuid iga selline hälve lõpeb sellega, et paratamatus tõestab oma olemasolu veelgi võimukamalt” (Лифшиц 1984: 284). Ja seda marksistlikku vääramatust on raske teoreetiliselt lepitada tõsiasjaga, kui tähtsat rolli etendab kriitilistel hetkedel subjektiivne faktor. „Teooria, mille kohaselt inimeste teod nende tahtest sõltumatult lülituvad materiaalsete faktide loomulikkude jadasse, satub kõige suuremasse kitsikusse just subjektiivse tegutsemisalge sisendi- ja väljundipunktis – see alge ei lahustu lõplikult loomulik-ajaloolises protsessis, vaid tunnetab end vabana, kannatavana ja võitlusvõimelisena” (Лифшиц 1984: 283). Marksism üksnes registreerib selle kultuuripsühholoogilise konstandi, pakkumata seletust.

Siia haakubki ajaloolise paratamatuse eitus Lotmanil. Tema plahvatus-teoorias ei ole ajal muid kvaliteete kui lineaarsus ning ebaühtlus, ajalool aga ei ole omaenda seadusi. See on oluline erinevus kõikidest varasematest ajalooteoriatest – Giovanni Battista Vicost ning isegi Plotinosest või prohvet Taanielist alates.

Ajalooline paratamatus on Lotmanile pelgalt tagantjäreletarkus, teadlik üldistus sellest, mis päriselt juhtus. Niisugusest tagasivaatepeeglist näinudki Lotmani arvates Hegel ja Karl Marx arengu objektiivsust. Nüüd olevat edasivaate aeg. „Prigogine'i tööd tõid pjedestaalilt alla Hegeli ja Marxi õpetuse kohased veendumused ajalooprotsessi raudsest seaduspärast ja vastandasid sellele juhusetekülluse,” kirjutab Jegorov „Ennustamatute kultuurimehhanismide” seletuseks (Лотман 2010: 208). See on muidugi utreering.

Marx rääkis materiaalsetest (tsivilisatsiooni arengu) vastuoludest, mis viivad sotsiaalse plahvatuseni, kuid ütles, et revolutsioon on projekt, mitte toode. Selle tulemused on ennustamatud üksikasjades, aga teada on iga revolutsiooni üldsuund. Kapitalismi kehtestumise perioodil said toimuda üksnes kodanlikud revolutsioonid (1525. aasta talurahvasõda Saksamaal polnud mingi revolutsioon). „Teatavad aspektid jäävad alati ennustatavaks („traditsioon”) ja kui vaadelda üksnes neid, siis paistab protsess pidev ning sujuv, teised on ennustatavad teatava tõenäosusega, kolmandad täiesti ootamatud.... Ootamatu.... ei ole mitte võimatu, vaid ainult kõige vähem (või piisavalt vähe) tõenäoline” (Лотман 2001: 352). Ka võimalusest, et Fjodor Dostojevski

surnuks tapalaval või et Lev Tolstoi langenuks Sevastopoli all (Лотман 2010: 164), poleks saanud tuleneda, et Eesti iseseisvunuks riigina varem või et lennunduse ajalugu takerdunuks. Efektne on väita, et Lotman pööras Hegelile ja Marxile selja. Tegelikult peab ta nendega keerulist dialoogi.

Mephistopheles ütleb: „Kõik – see, mis sünnib iga tund – / on otsast peale äpardund / ja väärt, et jälle saada olematuks.” Ei kao ainult Ajalugu Ise kui Maaailma Lavastaja. Kui Lotman kinnitaks, et maailma lavastab puhas juhus, mistõttu kultuuri ning üldse kogu maailma areng on ettearvamatu jada juhitamatute plahvatuste ennustamatutest tulemustest, siis võtaks ta maailma ära teadlaste käest ja loovutaks selle oraaklitele.

Mõtlev Lotman

Konspekt

Lugeja peab arvestama, et „Ennustamatud kultuurimehhanismid” on dikteeritud (Лотман 2010: 189), seda tuleb võtta kui ettekandeajas hargnevate loengute sarja, mitte kui lõpuni viimistletud teooria-arhitektooni. (Meenutagem, et konspektidena on meieni jõudnud ju ka suurem osa Hegeli vaimupärandist ja Saussure'i „Üldkeeleteaduse kursus”). Suulist ettekannet peetakse teadmissega, et kui keegi kuulaja millestki aru ei saa, siis ta võib sekkuda ja küsida. (Hegeliga ongi nii: igale lugejal kerkivale küsimusele vastab ta kohe järgmises lauses.)

Me tohime siin kaasa elada protsessile, meie silma all rajatakse katedraali, millest osa on alles ehituskavas ning osa sinna jääbki. Lektor ekstemporeerib, konstrueerib meenuvale materjalile *ad hoc* seletusi, toomaks suurima selgusega esile parajasti käesolevat probleemi, sel hetkel isegi unustades muud kõneks olnud. (Nagu väidab Juri Lotman ise filmisemiootikas: mis jääb ekraaniserva taha, seda nagu polekski olemas – Лотман 1998: 309. Seevastu: Priimägi 1988.)

Suulise kõne eripärana tulevad Lotmani mõttearendusse binaarse mõtlemise entümeemid, võrdlused ilmuvad eri alustel ja vastanduste *principium comparationis* mitmestub, nende paralleelsus kaob. Midagi sarnast kogeme Vana Testamendi poeesias (L 23: 5): „Sa katad mu ette laua / mu vastaste silma all; / sa võiad mu pea õliga, / mu karikas on üleni täis!”

Nii vastandab Lotman muusikat kui abstraktseimat keelt esiteks tavakeelele ja teiseks luulele kui abstraktseimale kunstikeelele (Лотман 2010: 101). Aga kunstide hulgas ei vastandu luulele kõige otsesemalt mitte muusika, mis on ju samuti diskreetne keel, vaid hoopis mittediskreetne seisva pildi keel (Лотман 1973). Vastanduses abstraktsele ja diskreetsele helikeelele luulekeel ja tavakeel omavahel üldse ei vastanduks, kui nende tarvis vaikimisi ei toodaks sisse uut võrdlusalust: kunstilisust (seda muusikale üldse rakendamat). Samasugust paraloogilist konstruktsiooni kujutab endast Aristotelese ja Platoni võrdlus: „Kui Aristotelesel dünaamika on materiaalse maailma olemussisu (сущность бытия), olemus, mis realiseerub maailmas ega eksisteeri väljaspool seda, siis Platonil on see ideaalne olemus ühtlasi ka kogu materiaalsuse algpõhjus” (Лотман 2010: 26).

Metafüüsika

„Kunst on raske vestluskaaslane,” ütleb Juri Lotman (Lotman 2010: 103). Seda võib näitlikustada lõiguga artiklist „Kunsti funktsioonid” (lk 165–173; ma püüan tõlkida nii mõttetäpselt, kui vähegi oskan):

„Romantismi „sõnulseletamatus” on liigagi seletatav, kinnisväljendeis sõnastatav. Seetõttu väljendub väljendamatuse substituuat – loomeplahvatuse lahutamatu osis – vaikimises (võrreldgem vaikimise teemat Tsvetajeval) või siis šokeerides argiselt – „küll on rämps”.⁶ Niisiis, konstantne on väljendusviisi vahetus ja selle vahetuse plahvatuslikkus, mitte mingi selle püsitus. See-pärast võib loomeplahvatus ilmnedä niihästi ennustamatu üleminekuna argisuselt fantastikasse kui ka topeldusena – ennustamatu vahetuse ennustamatuse-na” (Lotman 2010: 172–173).

Ennustamatuse ennustamatus! See oleks räägitud justkui kinnisilmi. Auditoriumile vaatamata (ka Marina Tsvetajeva viide on ju adresseeritud rohkem autorile endale, et võimalusel selle juurde naasta) kruvib mõte end teooriasse, mis on pigem *das Stricken nicht etwa des Strumpfes, sondern des Strickens*. Kui Tartu–Moskva koolkond tegi 1987. aastal vahetokkuvõtte oma 25-aastasest tegevusest, siis hoiatas Aron Gurevitš metafüüsika eest: „Kas mitte ei varitse oht segi ajada „informatsiooni”, „koodi”, „märgi”, „märgisüsteemi” universaalsed mõisted, mis tuginevad lingvistikale, informatsiooni-teooriale ja semiootikale, „kultuuri mõtte” mõistega – kulturoloogilise hermeneutika mõistega, mis kehtib üksnes inimese maailma ja tema loomingu analüüsiks?” (Гуревич 1987: 16). Lotmani arutlustest romantismi ja realismi teemal kipub Gurevitši loetellu ka „plahvatus”.

Puhuti meenutavad Lotmani mõttearendused Hegeli „Vaimu fenomenoloogia” lõpp-peatükke, kus sõnu tuleb mõista vastupidiseski tähenduses: kui teooriapilt on silme ees, siis pole ju vahet, mis sõnadesse ta valada: „Üksteisele mittevastavate ning ainult vastastikku tõlgitavate [= tõlkimatute!] semiootiliste süsteemide üksteisega lõikumus mis tahes semiootilise ühtsuse raames on semiootiliste süsteemide dünaamika alus” (Lotman 2010: 105). „Kunst on inimkonna kollektiivse aju üks poolkerasid” – loe: sünnib tolle kollektiivse aju mõlema (nii ennustatavalt mõtlema kui ka ennustamatult mõtlema) poolkera koostööst (Lotman 2010: 183).

Analoogiline mõtlemine

Juri Lotman mõtleb piltlikult, metafoorselt, analoogiates. Analoogiline mõtlemine ei kulge mitte üksikult üldisele ega üldiselt üksikule, vaid üksikult üksikule. Niisiis ta mitte ei tuletä mõtteid induktsiooni või deduktsiooni loogikareeglite järgi, vaid loob. Tegu on mõtteloominguga, mida Tartu–Moskva koolkonna järgsesse semiootikasse annab igatseda.

Analoogia võimaldab teatavaid vabadusi, mänguruumi kreativevsete alogismide vallas. Tänuväärsest Lotman küll puhuti rõhutab kontinuaalse piltteksti ja diskreetse sõnateksti põhimõttelist erinevust, aga sõna „tekst” käsitab ta markeerimata kujul ikkagi sõnateksti tähenduses. Tema analoogiadki tõukuvad sõnamängudest (umbes nii: me ütleme „sinitaevas” ja „sinivaal”, aga ainult „taevassinine”, mitte „vaalsinine” – kummatigi on too viimane võimas

⁶ Need Tšarski sõnad inspiratsiooni kohta Aleksandr Puškini „Egiptuse öödest” olid jutuks eelmistes lõikudes.

luulekujund). Seda illustreerib artiklis „Bilingvaalse struktuuri mudel” Dante kohta öeldu: „Kuid kõige õigem oleks nimetada teda arhitektiks, sest kogu „Jumalik komöödia” on suur arhitektuurne rajatis, universumi konstruksioon. Selline lähenemine eeldas individuaalse loomingu psühholoogia ülekannet kosmilisele universumile” (Лотман 2010: 105). Üleminek Dantelt kui arhitektilt Jumalale kui arhitektile on kahe erineva metafoori kokkukeevitus sõnaga „eeldas” (*подразумевал*). Ja kes lähenes kellele: kas Lotman Dantele või Dante Jumalale? Arutelu objektase ja metatase lähevad siinkohal (ja selles artiklis hiljemgi, kui Dantet kõrvutatakse Odysseusega) üsna segi. Kujundiloogika jõud on suurem kui „loogikaloogika” jõud. Kuid see on üks neid tekste, mille Lotman ulatab lugejale edasi mõtelda, jätab veenduda, et tal võib ikkagi õigus olla. Meenutades lugejale: „Meile aga on tähtsam L. Wittgensteini tees, et loogika piiresse jäädes ei saa kirjeldada mitte midagi uut. See sügav mõte jagab dünaamilised protsessid „loogika piires toimuvaks” – ennustatavaks ja mitte midagi põhimõtteliselt uut loovaks – ning nendeks, mida range loogika määratleb kui „vääri”. Just nood viimased genereerivad kõike põhimõtteliselt uut” (Лотман 2010: 143). Teisalt: „Tingimata tuleb aga arvestada adekvaatsuse piiri, mille taga teaduslik mõte muutub poeetiliseks metafooriks” (Лотман 2010: 164). Tollel piiril balansseerivadki „Ennustamatud kultuurimehhanismid”.

Subjektivism

Tõesti, kunst on raske vestluspartner. Sama võib öelda Juri Lotmani raamatu kohta ülepea – seda lugedes tuleb pingutada, et vastus kerkivatele küsimustele leida nendesamade kaante vahelt.

Küsimus, mil määral kogu semiootika on loominguiline psühholoogiline subjektivism, kerkib Lotmanil seoses semiosfääri teemaga. Jääb selgusetuks, kas semiootilise süsteemi seismist heterogeensust tagav mitmekordne kodeering läbi semiosfääri eri tasemetel (Лотман 1992; vrd Lotman 1999: 21) on süsteemi enda omadus või süsteemile väljast omistatav. Kui heterogeensust loob süsteemiväline teadvus, aga ajalugu, sh kultuuri ajalugu on objektiivne, siis saabki semiootilise subjektivismi eest põgeneda kas lihtsasse eitusse⁷ või plahvatusteooriasse.

Kõnelgem piltlikult. Semiosfäär on Lotmani Noa laev, kuhu terve maailm sisse mahub. Aga mis looma polnud Noa laevas? Kala! Et uurija pilk muudab semiosfääri osaks kõik, millele langeb, siis „kala” (seda, mis jääb semiosfääri välispiiri taha) võib ta ainult mõtelda ja kujutleda – Noa laeva seest seda näha ei saa. Tutvus Prigogine’iga sai justkui päästerõngaks, millega semiosfääri Noa laevast välja ujuda. Aga kala ei paista ikka – päästerõngas hoiab ujujat vee peal, kala ujub vee all.

Lotmani mõttemaailmas Prigogine’i juhuslikkus eitab Hegeli paratamatust ja metaboleerub Gottfried Wilhelm Leibnizi isiksuslikust monaadist subjektiivseks (valiku)vabaduseks. Mida aga subjekt oma vabadusega plahvatusel hetkel peale hakkab ja mis tal üldse välja tulla saab, see jääb kultuuripsühholoogide arutada. „Tulevane käitumine plahvatuslikes, ennustamatutes olu-

⁷ „Ühest küljest esinevad objektiivsuse ja subjektiivsuse mõiste universaalsete vahenditena kirjeldamaks mis tahes kultuuri kui nähtust tema suvalistes ilmingutes, teisalt aga on objektiivsus ja subjektiivsus ise teatava (Euroopa) kultuuritraditsiooni sünnitised kindlal arenguhetkel” (Лотман 1993: 369; vrd Lotman 1999: 41).

kordades ei saa tugineda kogemusele. Siin ei paku pidet mitte eelnev kogemus, vaid võime säilitada veendumus ettearvamatuses. Kultuuripsühholoogilised motiivid, millel põhineb usk taktikalise valiku õigsusse, pole kaugeltki nii olulised kui veendumus nendes” (Лотман 2010: 181). See mõtteavaldus haakub ilmselt Nikolai Gumiljovi passionaarsuse kontseptsiooniga, mida värvikalt illustreeribki Makedoonia Aleksandri kuju.

Teisal viitab Lotman eetikale ning isiklikule vastutusele, mis kaasneb valikuvõimalusega, aga seejuures omandab tema jutt homileetilise kõla: „Universumitaoline ja samas Jumala-taoline inimene võtab enda kanda inimkonna positiivsed ja negatiivsed omadused, just nagu kohustudes isiklikult vastutama ta pattude eest. Kuid ühtaegu eksisteerib inimene ka vastupidises, „kvantitatiivses” maailmas. Siin on ta vaid täpe suures inimkonnas. Kui esimene aspekt pealdab talle isikliku süü, siis teine rõhutab temas üldise ohvri tunnuseid” (Лотман 2010: 185).

Tutvus Lotmani mõttemaailmaga ei peaks algama „Ennustamatutest kultuurimehhanismidest”. Arusaam sellest teosest on autokatalüütiline: „Kellel on, sellele antakse...” (Mt 13: 12).

Eesriie

Juri Lotman ise on oma kirjutiste žanriks (nende kavatsedud esmaväljaande alapealkirjas) määratlenud „очерки” (Лотман 2010: 190), „visandid”, harjumuspärasema nimega „esseed” (milleks muide võib liigitada ka minu sinise sõnavõtu). Mõned neist kordavad-varieerivad varem „Mõtlevates maailmades” ning „Kultuuris ja plahvatuses” öeldut. Aga koos Vjatšeslav Ivanoviga (Лотман 2010: 17–18) tuleb eriti edasiviivaks lugeda kaheksaleheküljeline essee „Teadus ja tehnika”. Seda peaks analüüsima eraldi.

„Ennustamatute kultuurimehhanismide” sissejuhatuseks annab toimetuskolleegium teada, et moodustatud on töörühm teemal „Juri Lotman’s Structural Methods and Semiotics of Culture on a Global Scale: Their Historical Background, International Context and Recent Developments” (Лотман 2010: 8). Väga vajalik algatus. Lisaselgitust vajab Lotmani vahekord kõikide siingi nimetatud Euroopa klassikalise kultuuri suurkujudega: Hegeli ja Marxiga (kes kuulusid omaaegse ülikoolihariduse vundamenti), Leibnizi (Priimägi 2007) ja Freudiga (Priimägi 2004), Vico ja Gumiljoviga, Vana Testamendi ja Plotinosega – ning mitte ainult nendega. Siit algab tohutu töö meie kaasaja ühe suurima erudiidi vaimupärandi kallal. Niisiis ei tõmba see Lotmani viimane raamat mitte eesriiet kinni – „Las malev annab tuld!” –, vaid tõmbab eesriide lahti sinna taha muidu ununema kippuva pärandi eest.

Kirjandus

- Essad Bey 2000. Muhamed. Elulugu. Tlk Leo Metsar. Tallinn: Eesti Raamat.
- Grillparzer, Franz 1974. Aforismialbum. Tlk Linnar Priimägi. – Noorus, nr 12, lk 40–41.
- Klaus, Georg, Bühr, Manfred (toim) 1965. Philosophisches Wörterbuch. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Lotman, Juri 1999. Semiosfäärist. Tlk Kajar Pruul. Tallinn: Vagabund.
- Lenin, Vladimir 1966. Katkend teosest „II Internatsionaali krahhi”. – K. Marx, F. Engels, V. Lenin, Teaduslikust kommunismist. Tallinn: Eesti Raamat.
- Paléologue, Maurice 1938. Les précurseurs de Lénine. Paris: Librairie Plon.
- Priimägi, Linnar 1988. *White box*. Märkmeid erootilise filmi semiootikast. – Teater. Muusika. Kino, nr 11, lk 12–29.
- Priimägi, Linnar 2004. *Der Fall Wagner*: Juri Lotman ja Sigmund Freud. – Jaan Kangilaski, Bruno Mölder, Veiko Palge (koostajad). Püsimatu *metaphysicus*. Madis Kõiv 75. Tartu: EYS Veljesto Kirjastus, lk 259–275.
- Priimägi, Linnar 2005. Klassitsism. Inimkeha retoorika klassitsistliku kujutavkunsti kaanonites. Monograafia. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Priimägi, Linnar 2007. Semiosfääri piir. – Acta Semiotica Estica IV. Tartu: Eesti Semiootika Selts, lk 11–25.
- Ritslaid, Valdek 1975. Töökaitse. 4. Tuletõrje alused. Teooria ja praktika. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Schweitzer, Robert 2008. Finnland, das Zarenreich und die Deutschen. Gesammelte Studien zum europäischen Nordosten. Festgabe zum 60. Geburtstag des Verfassers. Helsinki–Lübeck: Aue-Stiftung, Verlag Schmidt-Römhild.
- Zweig, Stefan 2003. Inimkonna tähetunnid. Neliteist ajaloolist miniatuuri. Tlk Vilma Jürisalu. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tarle, Jevgeni 1964. Napoleon. Tlk K. Luksep. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vihalem, Linda 1948. Eesti kirjandusloo lugemik keskkooli XI klassile. II osa. Tallinn: RK Pedagoogiline Kirjandus.

- Аверинцев, Сергей 2006. София-логос. Словарь. Киев: Дух і літера.
- Гачев, Георгий 1964. Ускоренное развитие литературы. На материале болгарской литературы первой половины XIX в. Москва: Наука.
- Гачев, Георгий 1989. Неминуемое. Ускоренное развитие литературы. Москва: Художественная литература.
- Гаспаров, Михаил 1995. Лотман и марксизм. Доклад на Третьих Лотмановских чтениях (ПИГУ, декабрь 1995 г.). – http://sceptis.ru/library/id_727.html
- Гуревич, Арон 1987. Об итогах и проблемах семиотических исследований. – Труды по знаковым системам XX. Актуальные проблемы семиотики культуры. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 746.) Tartu, lk 16–17.
- Дидро, Дени 1926. Избранные сочинения. II. Москва–Ленинград: Государственное издательство.
- Лифшиц, Михаил 1984. Собрание сочинений в трех томах. I. Москва: Изобразительное искусство.
- Лотман, Юрий (отв ред) 1968. Летняя школа по вторичным моделирующим системам. Кяэрику 10–20 мая. Тезисы. Tartu: Tartuskiy gosudarstvennyy universitet.

- Лотман, Юрий 1970. Статьи по типологии культуры. Материалы к курсу теории литературы. Вып 1. Тарту: Тартуский государственный университет.
- Лотман, Юрий 1973. Замечания о структуре повествовательного текста. Труды по знаковым системам VI. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 308.) Tartu, lk 382–386.
- Лотман, Юрий 1992. Избранные статьи в трех томах. I. Статьи по семиотике и типологии культуры. Таллинн: Александра.
- Лотман, Юрий 1993. Избранные статьи в трех томах. III. Статьи по истории русской литературы. Теория и семиотика других искусств. Механизмы культуры. Мелкие заметки. Таллинн: Александра.
- Лотман, Юрий 1998. Об искусстве. Санкт-Петербург: Искусство – СПб.
- Лотман, Юрий 2001. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи, исследования, заметки. Санкт-Петербург: Искусство – СПб.
- Лотман, Юрий 2002. История и типология русской культуры. Санкт-Петербург: Искусство – СПб.
- Лотман, Юрий 2010. Непредсказуемые механизмы культуры. *Bibliotheca Lotmaniana*. Таллинн: TLU Press.
- Фрейд, Зигмунд 2006. „Я” и „Оно”. Санкт-Петербург: Издательство „Азбука-классика”.

The Inspiring Lotman. Yuri Lotman's „Unpredictable workings of culture”

Keywords: history, *kairos*, cultural psychology, Lotman, Prigogine, semiotics

„Unpredictable workings of culture”, another publication from the heritage of Yuri Lotman, is a semi-finished product requiring knowledge of his earlier oeuvre, if ever the reader wishes to comprehend the real importance of the book or to find some leads to do his own thinking.

The „Unpredictable workings of culture” represents the last phase of Lotman's intellectual development, which involved application of Ilya Prigogine's catastrophe theory to semiotics of culture and history. Unfortunately the procedure also entailed some losses, requiring abandonment of the objectivity of the historical process, together with its essential category of *kairos*, and depsychologization of historical turning points. The present essay suggests a model (Alexander's number (A)) for an „inside interpretation” of those turning points.

Like any text by Yuri Lotman the collection in question acts as an intellectual catalyst and, as such, provides a delightful stimulus of inspirational writing.

Linnar Priimägi (b. 1954), PhD, Tallinn University, Institute of Communication, Department of Advertising and Imagology, docent, tristan@tlu.ee